céllal alakult, hogy a szövetkezeti intézmény típusait, valamint erdélyi előzményeit és újraalakulásának körülményeit interdiszciplináris (jogi, közgazdasági, szociológiai, történelmi) megközelítésben feltárja, és szakmai vitákra bocsássa munkamegbeszélések, workshopok, konferenciák keretében. A kutatás első fázisa egy 400 oldalas kötet kiadása lesz, a kézirat leadásának határideje ez év december 31-e. Fejezetei: A szövetkezetek kialakulásának társadalmi és gazdasági körülményei (Csetri Elek, Egyed Ákos, Hunyadi Attila); A szövetkezeti típusok és érdekvédelmi szervek kialakulása és működése napjainkig (Györfy Lehel, Györffy Dénes, Kerekes Jenő, László Márton, Oláh Sándor, Somai József); Nemzetközi és európai uniós szövetkezeti modellek, politikák és érdekvédelmi szervezetek (Simon Sándor, Szabó Gábor); Jogszabályozás és adópolitikák (Kerekes Jenő, Vallasek Magdolna); Szövetkezeti gondolkodók, személyiségek és szervezők (Hunyadi Attila, Gúzs Ferenc, Györffy Dénes, Somai József). Mélységesen sajnáljuk, hogy az MTA Arany János Alapítványának kuratóriuma nem ismerte fel ennek a sorskérdést vizsgáló kutatásnak a jelentőségét, és nem támogatta pályázatunkat. Az Illyés Közalapítvány csekélyebb támogatása és Társaságunk saját forrása segítségével a kutatás szerényebb körülmények között folytatódik.

Programjainkban a tudományos konferenciák számosak, ezek közül is az évi vándorgyűléseink emelkednek ki. Az RMKT évi tudományos jellegű vándorgyűlései tematikusak, témái a legidőszerűbb gazdasági kérdések, az előadók pedig neves, elismert hazai és külföldi szaktekintélyek. Most már közel tíz éve minden vándorgyűlésünkön a hazai és külföldi magyar előadók mellett a román tudományosság neves képviselői is szerepet vállaltak.

A vándorgyűléseink utolsó három évének témái:

2002. *Az európai uniós csatlakozás – elvárások, kockázatok.* Előadók: dr. Leonard Orban államtitkár, a romániai Európai Integrációs Minisztérium képviselője (Elvárások és kockázatok az EU tárgyalási folyamat vonatkozásában); dr. Balázs Péter, az Európai Bizottság biztosa (Hosszú menetelés – csatlakozási tárgyalások és a reálgazdaság felkészülése); dr. Halm Tamás, a Budapesti Közgazdasági és Közigazgatási Egyetem előadótanára (A csatlakozásra váró kelet-közép-európai országok felkészülése az euró bevezetésére; dr. Bîrsan Maria, a Babeș–Bolyai Tudományegyetem professzora (Az Európai Unió aktuális helyzete); dr. Horváth Gyula, a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának főigazgatója (Az EU regionális politikai követelményei); és dr. Domokos Ernő, a Babeș–Bolyai Tudományegyetem sepsiszentgyörgyi kirendeltségének dékánja (EU csatlakozás támogatottsága – felmérés).

2003. *Humán erőforrás, mint modernizációs tényező a XXI. század elején.* Előadók: Bodó Barna, Babeș-Bolyai Tudományegyetem előadótanára (Humán erőforrás-menedzsment és demokrácia); Fazekas Károly, Közgazdaságtudományi Kutatóközpont igazgatóhelyettese, Budapest (A külföldi működőtőke-beáramlás hatása a munkaerőpiac regionális különbségeire); Pitti Zoltán, Budapesti Közigazgatási és Államtudományi Egyetem (Az EU tagállamainak versenyképessége és az újonnan csatlakozók felzárkózási esélyei); Péter Gábor, nyugalmazott főiskolai tanár, Sepsiszentgyörgy (Mitől függ egy ember teljesítménye? – Mire használható az akcióelmélet?); Györfi Ilona, Maros megyei Munkaügyi Igazgatóság igazgatója (A munkaerőforrás demográfiai tényezője Maros megyében).

2004. *Modernizáció a gazdaságban – növekedési kilátások, felzárkózási esélyek.* Előadók: Bokros Lajos, Közép-Európai Egyetem (CEU) professzora, Budapest (A rendszerváltás utáni gazdaságpolitikák pozitívumai és hiányosságai Romániában); Constantin Popescu, Bukaresti Közgazdaságtudományi Akadémia, Általános Gazdaságtan Fakultás dékánja (Románia gazdaság-fejlődésének iránya és buktatói 1989 után); Antal Andrea, európai uniós tárgyalóbizottság megbízott miniszterének tanácsosa (Az európai uniós csatlakozási tárgyalások jelenlegi helyzete Romániában); Török Ádám, az MTA levelező tagja, a Veszprémi és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem professzora (A magyar vállalati versenyképesség alakulása és tényezői 2000 után).

Az ifjú közgazdászok szakmai-kutatási munkába való bekapcsolását már régebbtől prioritásnak tekintette és tekinti Társaságunk, amely ma már konkrét eredményekben is megmutatkozik. Számottevő szakmai konferenciáink közé soroljuk a RIF (az RMKT Ifjúsági frakciója) legfontosabb rendezvényeit is, amelyek a felnőtt vándorgyűlésekhez hasonlóan tematikusak. A RIF 2003. március 28–30-án Aradon szervezte meg az V. Ifjú Közgazdász Találkozót, melynek központi témája az *Esélyek és kihívások az EU-s csatlakozás előtti turizmusban* volt, 2004. május 14–16-án pedig Székelyudvarhely adott otthont a VI. Ifjú Közgazdász Találkozónak, melynek témája: *Vállalkozzunk fiatalon az EU küszöbén.* Szintén a RIF 2003 májusában nagysikerű rendezvényt tartott Kolozsváron *A fejlődő gazdaságok bankrendszerének modernizációja* címmel, melynek előadói Szécsi Kálmán (A román bankrendszer átalakulásának áttekintése); Marc Canizzo (Bankok átszervezése Romániában); Terták Elemér (Változások

a magyar bankrendszerben az elmúlt 25 évben); Sipos Ágnes (A bank–ügyfél kapcsolat: lehetőségek, kihívások). A konferencia anyaga lapunk különkiadásában jelent meg.

Számunkra nagy örömet jelent, hogy a fiatalokat sikerült hatékonyan és szervezetten bekapcsolni a szakmai-kutatói munkába, mert számíthatunk az ifjak részvételére a konferenciák szervezésében, lapunk anyaggyűjtésében, szerkesztésében és tanulmányok megjelentetésében is. Doktorálni óhajtók vagy doktorandusok gyakran jelentkeznek közlésre lapunkban, éppen ezért beindítottuk a lap akkreditálási folyamatát.

Társaságunk folyamatosan szervezi a minden évben megrendezendő Civil Fórum gazdasági szekcióját, ahol a gazdasági szakemberek szakma iránti szélesebb körű érdeklődésére számíthatott. A 2003-ban tartott Fórum gazdasági szekciójának témája: *Az oktatás szerepe az erdélyi magyarság gazdasági építkezésében.* A szekció ülésén öt előadás hangzott el a középiskolai, a felsőoktatási és felnőttoktatási gazdasági szakképzésekről. A 2004-es gazdasági szekció témája pedig: *Összefogás a vidékfejlesztés érdekében az EU-s csatlakozás folyamatában.* (Ennek a konferenciának az anyaga is külön számban jelent meg a *Közgazdász Fórum*ban)

Az RMKT elnöksége mindig igen fontosnak tartotta a gazdasági szakoktatás minden szintű támogatását, mind lapunkban, mind pedig megjelent köteteinkben. Ezt a célkitűzést követte a Társaságunk a 2003. november 22-én a gazdasági szakoktatás terén tevékenykedők részvételével Kolozsváron, *A közgazdasági tantárgyak tanításának módszertana, az iskolamenedzsment és marketing aktuális kérdései* témával szervezett tanácskozás esetében is. A rendezvény célja a következő volt: felhívni a figyelmet és összpontosítani a magyar nyelvű gazdasági szakoktatásban felmerülő aggasztó problémákra, s azokra megoldásokat keresni. Tárgyalt tematikák: Oktatáspolitika az egyetem előtti szakképzésben Magyarországon és Romániában; Gazdasági szakiskola menedzselésének magyarországi tapasztalatai; Iskolaszervezés és annak gazdasági vetületei; Az iskola szerepe a gazdasági kultúra kialakításában; Középiskolai magyar nyelvű gazdasági szakoktatás gondjai.

Megjegyezzük, hogy 2002-ben és 2003-ban módszertani képzést szervezett az RMKT elméleti és gazdasági középiskolákban közgazdasági szaktantárgyakat magyar nyelven tanító tanároknak. A képzés célja: hatékonyabbá tenni a gazdasági oktatást, hozzájárulni a tanulók gazdasági és szociális kompetenciájának fejlesztéséhez, kiegyensúlyozott, szakmai önbizalommal rendelkező fiatalokat nevelni. A szakoktatással kapcsolatos mindkét programot az Apáczai Közalapítvány támogatásával sikerült végrehajtanunk.

Az oktatói-kutatói munkát segíti a saját székházunkban működő szakmai könyvtárunk, amely ma közel ötezer tudományos munkára, szakmai képzésre és oktatói feladatokra alkalmas kötettel áll az érdeklődők rendelkezésére.

Végezetül úgy értékeljük, hogy az RMKT az elmúlt két év folyamán a kutatómunkában és szakmai képzésben mérhető eredményeket mondhat magáénak, sok tevékenységben előreléptünk, és újabbakat is vállaltunk. Tervezzük *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* III. kötetének kiadását is; készülőben van a román–magyar, és tervben a magyar–román szakszótár; egy 13 tagú kutatócsoportot hoztunk létre *A szövetkezetek múltja, jelene, jövője* tematikával, mely keretében együttműködünk elismert történészekkel, jogászokkal és gazdasági szakemberekkel, valamint számos fiatal doktorral és doktorandussal.

Mindezek mellett örömmel nyugtázzuk, hogy rendszeres kapcsolat alakult ki a Budapesti Közgazdasági és Közigazgatási (most: Corvinus) Egyetemmel, a Magyar Közgazdasági Társasággal, a Bécsi Közép-Kelet-Európai Összehasonlító-Gazdaságkutató Intézettel, az MTA Budapesti Világgazdasági Kutató Intézetével, a Pécsi MTA Regionális Kutatások Központjával, a Székesfehérvári és Egri Közgazdasági Társaság Megyei fiókokkal, a budapesti EURÓPA Akadémiával és számos hazai, valamint külföldi vállalkozásfejlesztési szervezettel, a Babeș-Bolyai Tudományegyetem közgazdasági karának tanárai és diákjai által szervezett fiókszervezetünkkel.

Következtetésünk és határozott álláspontunk, hogy egy gazdaságkutató intézet létrehozása történelmi szükségletté vált, mert a megmaradás és az itthonmaradás kérdése sorskérdés, ez pedig ma elsősorban gazdasági-szociális kérdés. A gazdasági és szociális kérdések kutatása, elemzése, stratégiák, tervek kidolgozása és alkalmazása csak tudatosan szervezett, tudományos alapokra helyezett, rendszeres munkával lehetséges, mégpedig a szétszórt kutatás közös intézménybe való szerveződésével.

Somai József

(Átdolgozott kivonat az RMKT közgyűlésén elhangzott beszámolóból, 2004. okt. 8.)

A rendszerváltás utáni gazdaságpolitikák pozitívumai és hiányosságai Romániában

BOKROS LAJOS

Különös lehet önök számára, hogy épp egy magyarországi közgazdász értekezik Romániáról. Az elmúlt 15 évben viszont legalább százszor jártam ebben az országban, s 1991–1995 között a Budapest Bank vezetőjeként sikerült az első magyarországi pénzintézet romániai fiókvállalatát megalapítanom. Ennek érdekében rengeteget kellett járnom Bukarestbe, és természetesen más romániai városokba is. 1996-tól 2004-ig a Világbank munkatársaként volt alkalmam a különböző román kormányokkal élénk eszmecserét folytatni. Ez rendkívül érdekes időszak volt, hiszen 1996–2000 között a koalíciós kormánnyal kellett közreműködnöm, majd 2000-től 2004-ig a szociáldemokraták következtek.

Milyen az a mátrix, amely az átmeneti gazdaságok legfontosabb reformtörekvéseit összefoglalja? Bizonyos értelemben megegyezik azzal, amit a Világbankban szoktunk prédikálni, de azért vannak benne egyéni vonások is. Vannak első, második és ún. harmadik generációs reformok. Az első vonalban azok a reformok találhatók, amelyek szinte azonnal a rendszerváltozás után elkezdődtek.

Az a bizonyos ősrobbanási, egyszeri megoldási lehetőség nem létezik. Illetve ezek azok a reformok, amelyek már jóval inkább beleütköznek a politika ellenállásába. Az átmenet politikai-gazdasági folyamat, ami azt is jelenti, hogy ezek a reformok jelentős része akár vissza is fordítható. Nincs determinisztikus fejlődésvonal, miszerint egyik lépés után következik a másik. Ha a volt szocialista országok fejlődésvonalát elemezzük, akkor egyértelmű, hogy a fejlődés ciklikus. Vannak időszakok, amikor bizonyos országok előrerohannak, aztán ezekben az országokban a javuló helyzet folytán a politikai osztály esetleg elkényelmesedik, elbizakodik, és leállítja a reformfolyamatot, netán vissza is fordítja az egészet. És következik a visszaesés, ha nem is feltétlenül abszolút értékében.

Egyik legjobb példa erre éppen Magyarország, és legyen szabad Magyarországról olyan értelemben beszélnem, hogy nem sértek meg senkit. 1996–1997-ig a szerkezeti reformok élvonalában haladt az ország, ami abban is megnyilvánult, hogy itt volt a leggyorsabb a magánosítás, itt volt a legjelentősebb a külföldi tőkebeáramlás. A kis- és középvállalatok dinamikusan fejlődtek, és számarányban is szépen növekedtek. De Magyarország lecsúszott a reformokat illetően, immár nem számítjuk a reformok tekintetében élmezőnybeli szereplőnek.

Más országok, például Szlovákia, de bizonyos értelemben Románia is, átvették a kezdeményező szerepet. Érdekes helyzet alakul ki, hiszen a harc folyamatos. Nem szabad a babérokon ülni, mert az őrült versenyben könnyen lemaradhatunk. Ezt egyébként tovább színezi (és nehezebbé teszi) a globalizáció is, és ebben az egyenletben a külföldi tőkének ma már édes mindegy, hogy Chilébe vagy Malaysiába, netán éppenséggel Kelet-Európába hozza a befektetéseit. Ha nem tudunk versenyképes körülményeket teremteni, akkor oda viszi a beruházást, a fejlesztést, ahol az leginkább megtérül. Ez így van rendjén. Azért hangsúlyozom ezt ki, mert a populista demagógia elöntötte országainkat, és ebből a szempontból észnél kell lennünk, tudatosítanunk kell, miről is szól az átmenet.

Tervgazdaságból piaci gazdaságot alakítunk ki. Magyarul: nincs harmadik út, csak a kapitalizmus létezik. Ezt fel lehet emberi – és nem emberi módon is építeni. A reformok azért is fontosak számunkra, mert ezeken az elképzeléseken le lehet mérni, hogy egy adott pillanatban X ország hol tart az átmenet rögös útján. Ebből a szempontból fontos jelzésnek tartom, hogy Románia megkapta a piacgazdaság minősítést az Európai Bizottságtól. Persze mi, közgazdászok tudjuk, hogy a piacgazdaságra való átmenet nem diszkrét pontok sorozata, hanem hosszú folyamat. Nem mondhatjuk, hogy „innen piacgazdaság, s eddig nem volt az”, mégis fontos ez a jelzés, mert tudjuk, hogy nyílt gazdaságok esetében a befektetői döntések nagy része az élettani bizalmon alapszik, s mint ilyen, ez nem csak a valóság, hanem a valóság visszfényének bizonyos adagja is.

Mit hisznek rólunk? Nem biztos, hogy *olyan szépek* vagyunk, de ha elhiszik, hogy azok vagyunk, akkor pozitív visszacsatolási folyamatként ez is pozitív önbeteljesítő tényezőként működik. Romániáról nem lehet anélkül beszélni, hogy a múltról legalább röviden ne emlékeznénk meg. Számít, mert a múlt ma is velünk, bennünk van, ott van a zsigereinkben, benne van a viselkedésünkben, a reakcióinkban. Abban is ott van, hogy milyen mélységű reformfolyamatot és milyen sebességgel lehet végrehajtani egy országban. Benne van, hogy milyen bátor vagy éppen milyen gyáva a politikai osztály, amelynek ezeket a refor-

mokat vezényelnie kellene. És benne van az is, hogy mennyire fogékony a társadalmi közeg, amely majd a reform levét megissza. Lásd Bokros-csomag. Éppen ezért viszonylag helyesen fel kell mérnünk, hogy a reformok milyen fogadókészségre találnak.

A volt Szovjetunió országait leszámítva, sajnos Románia az egyik legnehezebb örökséggel lépte át az átalakulás küszöbét. Ez volt az az ország, ahol a végletekig eltorzított gazdasági és elsősorban ipari (ezen belül is nehézipari!) struktúrát építettek ki. Itt a rendszerváltást megelőző 10–15 évben (azt hiszem, ezt önök jobban tudják, hiszen saját bőrükön érezték!) olyan mértékű esztelen fejlesztést hajtottak végre, hogy az elképesztő. Értelmetlen és értéktelen beruházások irányába folyt a fejlesztés.

Ezzel az „igyekezettel" Románia több évnyi nemzeti jövedelmét kidobta a szemétre. Ezt azért kell kihangsúlyozni, mert kialakult egy hit, egy vélemény, miszerint Románia elért egy bizonyos ipari fejlettséget. Nem érte el, mert igazából piramisépítés folyt. Csak a számokban jelentek meg az adatok, az ipar „vívmányai", a bruttó hazai termék, foglalkoztatás stb. Mindez mesterséges adathalmaz, értéktelen számsor csupán. Olyan vállalatokat hozott létre az erőltetett és bizonyos értelemben autarch fejlesztés, ami a piaci világgazdaság közegében semmiféle értékkel nem bír.

Egy nagy, zárt gazdaságban ki lehet alakítani alternatív világgazdasági modellt. Ezt kipróbálta a Szovjetunió, illetve a KGST. De a kicsi, nyitott gazdaságban, amilyen Románia is, nem lehet ezt művelni. Fontos részletről van szó, mert a fejlődést semmilyen más mércéhez nem tudjuk most már viszonyítani, csak ahhoz, amit a piaci világgazdaság visszaigazol.

Romániában túlméretezett, túl sok energiát fogyasztó, alacsony minőségű termékeket előállító, minimális exportálható árut felmutató vállalkozások jöttek létre, iszonyatos erőforrás-pazarlással – ami nemcsak természeti erőforrásokat jelentett, hanem emberieket is. És ott volt az agyonnyomott mezőgazdaság is, amely lényegében a létfenntartó, önellátó mezőgazdaság szintjére züllött – önök ezt jobban tudják, mint én, mert itt éltek, és saját tapasztalatból elmondhatják, hogy alapvető élelmiszerek esetén is az ellátás, valamint az utánpótlás miatt állandó feszültségek adódtak. Ez nem volt jellemző Magyarországra, nem volt jellemző Csehszlovákiára sem. Azért érdekes e kettő, mert Magyarország elmozdult egy eléggé piacosodott, de még mindig nem piacgazdasági modell irányába, míg Csehországban neosztálinista rendszer valósult meg, amely legalább arra képes volt, hogy az alapvető élelmiszerek vonatkozásában az igényeket kielégítse.

Ezen a ponton az is fontos, hogy különböző gazdasági modellek ütköztek meg, és különböző eredményekre vezettek. Románia igencsak hasonlított a volt Szovjetunióhoz. Érdekes módon szinte az egyetlen volt az egykori nem szovjet tagköztársaságok közül, ahol komoly mértékben és hirtelen pénztelenedett el a gazdaság, széleskörű volt a közvetlen termékcsere, és igencsak elharapózott a nemfizetés kultúrája. Ennek következménye volt az erőteljes, ám lefojtott infláció.

Ilyen körülmények között lépte át Románia 1989-ben a forradalmat. Most ne menjünk bele, hogy azt ki minek tekinti! A lényeg az, hogy elkezdődött a politikai rendszerváltás, és utána az első kormányok nehéz feladattal szembesültek. El kell ismernünk, hogy a romániai átalakulás nehézségei messze meghaladták azokat a nehézségeket, amelyekkel a Visegrádi Csoport bármely országának, de (az akkor még egységes) Jugoszláviának is szembe kellett néznie. Bizonyos mértékig még Bulgáriánál is nehezebb helyzetben volt Románia, mert Bulgáriában szegénység volt ugyan, de sosem gondoltak esztelen iparosításra. Megpróbálták a természeti erőforrásokat ésszerűen felhasználni, nem úgy, mint ebben az országban.

A romániai kormányok 1990-től 1996-ig eléggé félénk és kapkodó – gyorsan visszafordítható politikát folytattak. A reformok félszívűek, és messze nem olyanok voltak, hogy túlléptek volna azon a kritikus értéken, ami szükséges lett volna ahhoz, hogy az országot a piacgazdaság útjára lökje. Romániában még a stabilizáció és a liberalizáció is félszívvel valósult meg. A Visegrádi Csoport országaiban a stabilizáció és a liberalizáció vonalán viszonylag gyors eredmények születtek, azonnal lebontották az új vállalatok alapítása előtt tornyosuló akadályokat.

Magyarországon kemény jogi reformokat vezettek be annak érdekében, hogy a nem hatékony vállalatokat a piac tisztítótüze elégesse. Ez meg is történt 1990–1992 között: ekkor mintegy tízezer vállalkozás ment tönkre, és nemcsak régi állami vállalatok. 1994–1995 körül pontosan lehetett tudni, mi hatékony, és mi nem az. E nélkül nem lehet a beruházási piacnak komoly jelzéseket adni.

Romániában hasonló mozgások nem történtek. Itt a liberalizálás ügye nem igazán haladt előre, és csőd- vagy felszámolási törvény sem volt ebben az időszakban, ami a tisztítótüzet felgyújtotta s élesztette volna. A stabilizáció sem haladt előre a kívánt mértékben, habár igaz, hogy egy olyan gazdaságban, mint amilyen eltorzított a román gazdaság volt, nyilvánvaló, hogy az első reakció csakis hatalmas infláció lehetett. Ez az infláció nem csökkent elég gyorsan a következő időszakban. Az akkori kormányok egyik legfon-

tosabb problémája (Stolojantól egészen Văcăroiu miniszterelnökökig), hogy nem voltak bátrak az állami vállalati struktúra szétbontásakor.

Volt egy olyan vélemény, hogy ha ezekbe a vállalatokba még több pénzt ölünk bele, majdnem ugyanolyan alapon, mint az előző 40 évben, akkor majd ezek a vállalatok hatékonyak lesznek és esetleg eladhatóvá válnak. Nem volt politikai szándék és akarat arra, hogy a nem hatékony vállalatoktól anélkül szabaduljunk meg, hogy újabb milliárdokat beleöljünk azok fejlesztésébe és átalakításába. Ez viszont rögtön kihat a makrogazdasági folyamatokra. Komoly makroökonómiai pénzügyi stabilizáció nem létezhet rugalmas vállalkozói szerkezet nélkül, amely a kínálati alkalmazkodást biztosítani tudja. A makromegoldások, -intézkedések minden stabilizáció esetében keresletoldali korlátozást, szabályozást jelentenek. Ehhez szükséges a kínálati oldal szerkezet-átalakítása, mert ha ez nem történik meg, akkor a keresletkorlátozással a nem reagáló, nem növekvő, nem alkalmazkodó gazdaságot egyre alacsonyabb szintre szorítjuk le, és meghosszabbítjuk a tranziciós visszaesést.

Az átmenet utáni négy-öt évben szükséges egyfajta nemzetijövedelem-vesztés. Hiszen nem történt más, minthogy azok a veszteségek, amelyek eddig implicitek voltak, most explicitté váltak, elsősorban az államgazdaságban. Románia is azon gazdaságok közé tartozott, ahol az inga túllendült. Túllendült azért, mert a kilencvenes évek végéig nem volt kínálati alkalmazkodás. Nem volt rugalmas a gazdaság, mert nem alakult ki a magánvállalkozások, a kis- és középvállalkozások olyan kritikus tömege, ami a viselkedési normákat átalakította volna az államgazdasági szektorban is. Az állami vállalatok adták továbbra is a viselkedési normákat, és az állami vállalatok vezetőinél a bevett viselkedési norma az volt, hogy „elmentünk Bukarestbe: ismét támogatást kértünk".

Ez a makroökonómiai stabilizációt is lehetetlenné tette, hiszen ilyen körülmények között fennmaradt a nemfizetés kultúrája, márpedig ez lehetetlenné teszi a pénzoldal stabilizációját. Az állami vállalatok adósságainak a folyamatos elismerése, leírása, központosítása a költségvetésben egyértelműen inflációnövelő tényező. A vállalatok közötti adósságokat folyamatosan átvállalta a költségvetés, a költségvetés hiányát pedig nagyrészt a jegybank finanszírozta. Ebben az esetben inflációs finanszírozásról van szó.

A teljes igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Romániában is volt kísérlet a privatizációra. Sajnos, Bukarest besétált a csapdába, amit sok ország nem tudott elkerülni: itt is a tömegprivatizációs, ingyenes vagyonosztogatós változatot erőltették, nem annyira nagyvállalati szinten, mint inkább annál kisebb vállalatok körében. Ezek esetében is azonnal kiderült, hogy nem tudjuk, mennyit ér az ingyenes vagyon megszerzésére jogosító papír. Pozitív vagyontárgy lesz – vagy adósságlevél?! Az emberek ezt a játékot nem szerették, és méltán fel voltak háborodva amiatt, hogy mindezt nem közölték velük előre. Ez aztán diszkreditálta a tőkepiacokat, aminek a mai napig isszuk a levét.

Romániában, Csehországban, Bulgáriában a tőzsde és a tőkepiac nem színtere a vállalati tőkeszerzésnek. A helyzetet Romániában tovább nehezítette, hogy az infláció azonnal kiváltotta a béremelési követeléseket is, s ez további olaj volt a tűzre. Az ország csapdába került: alacsony belföldi – elsősorban háztartási – megtakarítások és beruházások jellemezték, ami visszacsatol arra, hogy a gazdaságpolitika kiszámíthatatlan volt, a jogi és a szabályozási körülmények sora, a feltételrendszer túl gyakran változott, a szavak és a tettek nem igazán fedték egymást (voltak jó törvények, de azokat nem hajtották végre).

Alapvetően etatista, állami beavatkozásos gazdálkodási mentalitás jellemezte ezt az időszakot. Sok nemzetközi konferencián találkoztam akkoriban Románia vezető kormányzati képviselőivel, és mindannyian büszkék voltak arra, hogy az infláció nagy ugyan, de a munkanélküliség alacsony. „Vannak pozitív dolgok, és minderre büszkének kell lennünk" – mondogatták. Csakhogy az alacsony munkanélküliség nem nagy büszkeség, mert épp a fölösleges vállalatokban feleslegesen túlfoglalkoztatott dolgozókat jelenti.

Az, hogy Magyarországon ugyanebben az időszakban kétszer akkora volt a munkanélküliség, épp a reformok jele volt, és a reformok sikerét bizonyította. Vigyázni kell arra, hogy milyen makrómutatót tekintünk sikerkritériumnak. Hosszabb távon világos volt, hogy a munkaerőnek mint erőforrásnak az allokációja sem volt hatékony. Változatlanul közepes minőségű termékeket állított elő az ország, ami az export stagnálásában nyilvánult meg. További erőforrás-pazarlás és korrupciós hullám volt jellemző Romániára. Ekkor jött a megváltó fordulat 1996-ban, amikor az új kormány őszintén megpróbálta újrakezdeni a reformfolyamatot. (Az előző hét év lényegében elveszett a reformok szempontjából.)

Sajnálatos, hogy ebben az időszakban a reformok tekintetében folytatódott a viszonylag gyenge kormányzás – annak ellenére, hogy a szándékok tiszteletreméltóak voltak. Három miniszterelnök neve fémjelzi ezt az időszakot, és ők szinte évente akarták újrakezdeni az egészet: „Na most aztán!" „És most tényleg elkezdjük az igazi privatizációt!"

„Elkezdjük a valódi szerkezeti átalakítást, és nekimegyünk a nehéz reformoknak!” Nem az a gond, hogy egy közepes nagyságú vállalatot, amely tévéket készít, privatizálunk, illetve sikerül-e vagy sem ez a folyamat. Mert ha elbukik a vállalat, televíziót mindig is lehet importálni. Nem érdekes tehát, hogy van-e hazai televízió-gyártás vagy nincs.

A nagy problémát a közüzemi vállalatok jelentik. Van telefon, van víz, van gáz, van közlekedési vállalat, van pénzintézet. Ezek nélkül az ország nem tud meglenni, tehát velük mégiscsak kell valamit kezdeni. Az ún. nem versenyszektorban vagy a félig-meddig versenyszektorral vagy természetes monopóliummal terhelt ágazatokban igenis szükség van valamilyen mértékű szerkezet-átalakításra. Ennél is fontosabb, hogy szükség lesz szabályozásra. Nem egyszerűen csak arról van szó, hogy a privatizálás során megváltoztatjuk a tulajdonosi struktúrát, és minden gond megoldódik. Mindez nem változtatja meg az előző magatartásmintákat, és a régi vállalatvezetők sem vedlenek át egyik napról a másikra kapitalista vállalkozókká.

A szabályozásokra azért lesz szükség, hogy a versenyt azon túl tágítsák és bővítsék, mint amit az adott ágazat természete lehetővé tesz. Ezen a vonalon kezdett el a Ciorbea-Vasile-Isărescu hármas komoly előrehaladást elérni, még ha a privatizáció nem is volt átütő erejű. Viszont az agráriumban, a kereskedelemben, a feldolgozóiparban vagy bizonyos mértékben a bank- és biztosítási rendszerben is legalább olyan mértékben előre kellett mozdulni, hogy a belépés könnyebbé váljon. Vagyis lehetővé kellett tenni, hogy új versenytársak is belépjenek a körbe.

A kormányzat legnagyobb dilemmája az volt, hogyan adja el a gyenge bankokat. Csak akkor engedjenek be külföldi játékosokat a piacra, amikor a gyengélkedőket már eladták? Vagy fordítva? Előbb legyen kemény verseny? Megengedjük a külföldieknek, hogy megvessék nálunk a lábukat? Ők majd rávilágítanak, milyen rosszak a mi pénzintézeteink. Ha a külföldi bankok itt vannak, akkor gyorsan kell privatizálni, mert ha várunk még tíz évet, letakarítják a bankjainkat a piacról.

A november után megalakuló kormánynak is fontos feladata lesz (akármilyen színezetű lesz majd) a Román Kereskedelmi Bank (BCR) privatizációjának a lezárása. És a CEC privatizációját ugyancsak be kell fejezni. Két óriási pénzintézet még mindig dominálja a romániai pénzügyi piacokat. Ám vigyázni kell, mert a környezet gyorsan változik, és növekszik a versenytársak köre. A Raiffeisent és a Societè Genèralt nem terheli a múlt öröksége, s ők olyan mértékű nagytakarítást végezhetnek a piacon, hogy végül, ha sokat várunk, nem lesz, mit eladni.

Befejeződtek a nagyon rossz, Romániának iszonyatos kárt okozó, fölösleges szerkezet-átalakítási programok, amelyeknek legjobb példája a Bancorex. Ennek a megtámogatására, magyarországi zsargon szerint „konszolidálására”, tőkésítésére több mint egymilliárd dollárt fordítottak a romániai adófizetők pénzéből. S mi az eredmény? Semmi. Nincs Bancorex, ám az egymilliárdot meg lehetett volna menteni. Be kellett volna zárni a legelején, és el kellett volna felejteni az egész ügyet!

A koalíciós kormány indította el a pozitív folyamatokat: végre elkezdték becsalogatni a külföldi tőkét, kezdett kialakulni a megfelelő szabályozási és lélektani környezet. A gond az, hogy a jó szándék ellenére is csak félig sült maradt a cipó. A fiskális fegyelem esetében, illetve a fizetési kultúra reformja tekintetében ez a három kormány is tehetetlen volt, mindössze féleredményeket értek el. Éppen ezért az eredmények eléggé ciklikusak voltak. 2000-ben következtek az igazi változások Romániában, a Năstase-kormány hivatalba lépésével, amikor végre elkezdték azokat az elsőgenerációs reformokat, amelyeket 15 évvel korábban kellett volna kíméletlenül végrehajtani.

Végre Románia kikerül abból az inflációs spirálból, amely a térség legmagasabb értéke volt. Fontos az is, hogy a vállalati hitelezés iránya és minősége ugyancsak lényegesen megváltozott, többek között olyan értelemben, hogy a makrogazdasági fegyelem, vagy mondjuk úgy, hogy a jegybanki szabályozás keményebb lett. A pénzintézetek is bekeményítettek. Ma már másképpen hiteleznek a romániai pénzintézetek. Nem annyira urambátyám alapon megy a hitelezés – tekintettel arra, hogy a visszafizetés feltételei biztosítottak vagy sem. Nyugati minták és módszerek szerint történik mindez, s ennek következtében a hitelek minősége komolyan javult.

A Román Nemzeti Bank is változtatott politikáján. Ők úgy mondják, hogy a puha árfolyam, célzó gazdasági szabályozás (ami egyfajta reál-felértékelődést enged meg a román valutának) komoly mértékben lehűtötte az inflációs változásokat, és ez önmagában is visszahat arra, hogy ha az emberek nem várják azt, hogy „akkora” lesz az infláció, akkor nem is lesz „akkora”, mert nem teszek olyan lépéseket, elsősorban a devizahelyettesítés oldalán, ami csak növelné az inflációt.

A gazdasági növekedés végre felpörgött Romániában, és ez fantasztikus dolog! Ebben az országban 6,5 százalékos gazdasági növekedést könyvelnek el, és ez tényleg hat és fél százalék. Nem az a 15 évvel ezelőtti felfújt érték, akkor tudtuk, hogy a kéménybe van felírva mindez, de valójában csak értéktelen nemzeti jövedelemszámokról beszélünk.

Immár exportálható javakban kifejeződő gazdasági növekedést követhetünk figyelemmel, ami elsősorban a külföldi vállalatoktól, valamint a most már egyre inkább megerősödő romániai kis- és középvállalatoktól származik. Ez a siker mutatója. A jövő tekintetében bizalommal kell eltöltsenek minket ezek az adatok.

Nem mondhatjuk, hogy a reformfolyamat véget ért, be van fejezve, mert hogy is lennének befejezve a reformok?! Hiszen sehol sem értek véget. Hogy is lehetnének tehát befejezve abban az országban, amely az első 7–8 évet el is vesztette?! Kettős, nehéz öröksége van Romániának. Mert a hét év elvesztegetése nem egyszerű halasztás, hanem mulasztás volt, ami többletterhet ró az egész gazdaság vállára.

A már említett két nagybank helyzetét meg kell oldani, de ide sorolhatnám a biztosítótársaságokat is. Illetve a közüzemi vállalatoknál a privatizációnak és a szerkezet-átalakításnak egy időben kell végbemennie. Minél gyorsabban be kell fejezni az energiaszektorban, a gáz- és elektromos szektorban a privatizációt, továbbá a CEC és a BCR privatizációját. És minden egyes vállalat tekintetében, amely ballasztként nehezedik a gazdaságra. Ezeket a növekedést lehúzó tehertételből a növekedést katalizáló erőforrásokká kell átalakítani.

Romániában régóta beszélünk nyugdíjreformról. Csakhogy a nyugdíjreform tekintetében csekély előrelépés történt, ami azért is sajnálatos, mert a nyugdíjreform ügyében viszonylag szűk az intellektuális és politikai viták mezsgyéje. A nyugdíjrendszer esetében három megoldás körül szokott mindenki vitatkozni. Az egyik út az, hogy nagyjából maradjon minden úgy, ahogy van, és megemeljük egy kicsit a nyugdíjkorhatárt. Ami persze nem olyan szimpatikus döntés, de a demográfiai válsággal küzdő társadalomnak nincs sok választási lehetősége – hacsak nem akarjuk a társadalombiztosítási rendszert felborítani.

A másik megoldás a többpilléres nyugdíjrendszer, ezt alkalmazza Lengyelország, Magyarország, Horvátország, de még Kazahsztán is. A harmadik a svéd modell, ahol igazából imitálják a magán nyugdíjpiacoknak a működését. Mindenki egyéni számla fölött rendelkezik, noha azokat az egyéni megtakarításokat nem magánalapú magánbiztosítók egymással versengve fektetik be a tőkepiacon. A nyugdíjreform ügye mindenképp könnyebb, mint az egészségügyi reformé. Az egészségügyi reformban nem három modell létezik, hanem legalább nyolcvan. Nincs olyan minta a világon, amely működne. Egyik sem működik. Mindeniknek vannak hibái, és ezeket ki lehet mazsolázni, hogy „nekem ez azért nem tetszik, mert…”

A legfontosabb érv, hogy Szlovákián kívül egyetlen volt szocialista országban sem kezdték el a tényleges egészségügyi reformot. Pozsony komoly reformokat kezdeményezett, és ezek jelenősége messze meghaladja a budapesti reformokét. Az egyik ezek közül pontosan az egészségügyi reform. A közelmúltban a Szlovák Nemzeti Tanács hat óriási jelentőségű törvényt fogadott el e tekintetben, ami többpilléres struktúrára helyezi az egészségügyet. Hihetetlenül jelentős változásra számíthatunk.

Újra felhívom a figyelmet a jogrendszer és a szolgáltatások reformjára. Ebben a tekintetben el lehet mondani, hogy Romániában is elég komoly problémák vannak, elég egyenetlen a különböző bíróságok jogértelmezése. Bizonyos ügyek elintézése „száz” évig tart, nagyon nehéz érvényesíteni fedezeteket – a bankárok tudnának erről beszélni. Ezen a területen is, azt hiszem, a piacgazdasági alapokat megerősítendő komoly reformokra még szükség van.

Végül, de nem utolsósorban a közigazgatás további áramvonalasítására és decentralizációjára is szükség volna. Akármilyen kormány alakul majd, néhány pontban foglalhatnánk össze a makroökonómiai veszélyforrásokat. Persze 150 egyéb veszély is leselkedik Romániára! Figyelmet érdemel viszont néhány dolog.

Az elmúlt időszakban a bankrendszer privatizációjának és szerkezet-átalakításának a sikere és ezzel is összefüggésben a kis- és középvállalatok gyorsabb növekedése, illetve a külföldi tőke beáramlása, a jó eredmények következményeként kialakuló eufória előidézhet egy olyan helyzetet, amikor a gazdaság és társadalom bizonyos szegmensei túl optimistákká válnak. Ez kifejeződhet abban (minden országra jellemző a térségben, Romániában most jött el az ideje), hogy a lakosság nyakló nélkül kezd felvenni fogyasztási hitelkeretet és jelzáloghitelt, elsősorban építkezéshez. Erre igencsak vigyázni kell, nehogy fenntarthatatlan, túlzott, túl gyors hitelállomány-növekedést okozzon. A Román Nemzeti Bank figyelemmel követi a jelenséget, és Mugur Isărescu szerencsére minden második héten mond is valamit ezzel kapcsolatban. A veszély reális: a mennyiségi gyarapodás nehogy minőségi romlásban csúcsosodjon ki, nevezetesen nehogy újra megroppanjon a pénzintézeti rendszer – annak következményeként, hogy a gazdaság előreszalad.

Netán lehet valami gazdasági buktató, sok ember munkanélkülivé válik, elveszti azokat a jövedelmeit, amelyek alapján felvette a jelzálog-hiteleket, és nem tudja visszafizetni mindezt. Ez negatív visszacsatolásos, lendülő ingaszerű válságot alakíthat ki. Ez történt Lengyelországban három évvel ezelőtt. Ilyent tehát láttunk már, és érdemes tanulni mások tapasztalatából. A másik gond az, hogy az árfolyamszabályozás (és ezt a jegybankárok pontosan tudják, alá-